

**III. ULUSLARARASI AHLAT-AVRASYA BİLİM,
KÜLTÜR VE SANAT SEMPOZYUMU
22-24 EYLÜL 2014, AHLAT-BİTLİS**

**THE THIRD INTERNATIONAL
AHLAT- EURASIA SYMPOSIUM ON SCIENCE,
CULTURE AND ART, 22nd-24th SEPTEMBER
2014, AHLAT-BİTLİS**

EDİTÖRLER/EDITORS

Prof. Dr. Mahmut DOĞRU - Prof. Dr. Ercan AKSOY

III. ULUSLARARASI AHLAT-AVRASYA BİLİM, KÜLTÜR VE SANAT SEMPOZYUMU 22-24
EYLÜL 2014, AHLAT-BİTLİS

THE THIRD INTERNATIONAL AHLAT- EURASIA SYMPOSIUM ON SCIENCE, CULTURE
AND ART, 22nd-24th SEPTEMBER 2014, AHLAT-BİTLİS

Yayın Hakları

Bitlis Eren Üniversitesi Rektörlüğü

Tasarım ve Uygulama

B. Sıtkı ÖZYURT

Kapak Resmi

Özkan OLCAY

Kapak Tasarımı

B. Sıtkı ÖZYURT

Düzeltili

Prof. Dr. Ercan AKSOY ve Arş. Gör. Zafer CÖMERT

Baskı ve Cilt

Cem Veb Ofset San. ve Tic. Ltd. Şti.
Ostim, Alinteri Bulvarı D:5, Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0312) 385 37 27
www.cemvebofset.com.tr

Basım Tarihi

ANKARA, 2015

Bitlis Eren Üniversitesi Yayın No: 6

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilmesi koşuluyla yararlanılabilir.

ISBN: 978-975-92286-5-1

Kitapta yer alan makalelerin bilimsel ve yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.

DÜZENLEME VE YÜRÜTME KURULU

Onursal Başkan

Prof. Dr. Mahmut DOĞRU
Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü

Başkan

Prof. Dr. Ercan AKSOY
Bitlis Eren Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dekanı

Üyeler

Prof. Dr. Oktay BELLİ
Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü

Öğr. Gör. Harun KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi Ahlat Meslek Yüksekokulu Müdürü

Öğr. Gör. V. Evren BELLİ (Sempozyum Sekreteri)
Bitlis Eren Üniversitesi Ahlat Meslek Yüksekokulu

DESTEK VEREN KURUM VE KURULUŞLAR

- Ahlat Belediye Başkanlığı
- Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı (BETAV)
- Tatvan Belediye Başkanlığı

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Abdurrahman ACAR
- Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
- Prof. Dr. Galip AKIN
- Prof. Dr. Ercan AKSOY
- Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
- Prof. Dr. Semiha BAHÇELİ
- Prof. Dr. Veli BAHŞELİYEV
- Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR
- Prof. Dr. Oktay BELLİ
- Prof. Dr. Ahmet BEYARSLAN
- Prof. Dr. Yüksel BİNGÖL
- Prof. Dr. Salim CÖHCE
- Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
- Prof. Dr. Mustafa DAŞ
- Prof. Dr. Mahmut DOĞRU
- Prof. Dr. Sabri EYİGÜN
- Prof. Dr. Nihat FALAY
- Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
- Prof. Dr. İbrahim GÜNEY
- Prof. Dr. Halil HASAR
- Prof. Dr. Hacı Kadir KADİRZADE
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT
- Prof. Dr. Recai KARAHAN
- Prof. Dr. İbrahim KAVAZ
- Prof. Dr. Nizamettin KAZANCI
- Prof. Dr. Enver KONUKÇU
- Prof. Dr. Mustafa OFLAZ
- Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
- Prof. Dr. Mustafa SARI
- Prof. Dr. Abbas SEYİDOV
- Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN
- Prof. Dr. Metin TUNCEL
- Prof. Dr. Abdülselam ULUÇAM
- Prof. Dr. Sezai YALÇIN
- Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI
- Prof. Dr. İsa YÜCEER
- Doç. Dr. Özdemir ADIZEL
- Doç. Dr. Türkan ARIK KADİRZADE
- Doç. Dr. Gülsen BAŞ
- Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ
- Doç. Dr. Yusuf ÇETİN
- Doç. Dr. Neslihan DURAK
- Doç. Dr. Necmettin ELMASTAŞ
- Doç. Dr. R. Eser GÜLTEKİN
- Doç. Dr. Faruk KAYA
- Doç. Dr. Zeynel Abidin MAKAS
- Doç. Dr. M. Salih MERCAN
- Doç. Dr. Murat YAKAR
- Yrd. Doç. Dr. Ayşe Aslıhan ERGÜDER
- Yrd. Doç. Dr. Ebülfez EZİMLİ
- Yrd. Doç. Dr. Ercan IŞIK
- Yrd. Doç. Dr. Zülfiyye İSMAİL
- Yrd. Doç. Dr. Elif KANCA
- Yrd. Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ
- Yrd. Doç. Dr. Ramiz KASIMLI
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet KULAZ
- Yrd. Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK
- Yrd. Doç. Dr. Çakır Ceyhan SUVARI
- Yrd. Doç. Dr. Tevfik Emre ŞERİFOĞLU
- Yrd. Doç. Dr. Rahmi TEKİN
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP
- Yrd. Doç. Dr. Tahir YAŞAR
- Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL
- Dr. Fuat ŞAROĞLU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mahmut DOĞRU, Cengiz ALYILMAZ, Recai KARAHAN, Murat YAKAR, Ali ULVİ ve Ahmet Suad TOPRAK Ahlat Selçuklu Mezar Taşlarının 3 Boyutlu Lazer Tarayıcılar ile Modellenmesi.....	10
Mahmut DOĞRU, Cengiz ALYILMAZ, Recai KARAHAN, Murat YAKAR, Ali ULVİ and Ahmet Suad TOPRAK <i>3-Dimensional Modelling of Ahlat Seljuk Graveyard Stones with Laser Scanners.....</i>	16
Recai KARAHAN ve Selami BAK Ahlat Meydan Mezarlığı Mezar Taşlarında Kitabe İçerikleri..... <i>Square Cemetery at Ahlat Epitaph Content on Tombstones</i>	22
Sibel KAYĞILI ve Ercan AKSOY Nemrut Kalderası: Türkiye'nin Önemli Jeolojik Miraslarına Bir Örnek..... <i>Nemrut Caldera: An Example for Turkey's Important Geological Heritage</i>	32
Abdulrezzak BAKIŞ, Ercan IŞIK, Fatih HATTATOĞLU ve Alev AKILLI Jeolojik Miras Nitelikli Ahlat Taşının İnşaat Sektöründe Kullanımı..... <i>Usage Areas of Ahlat Stones Qualified as Geological Heritage in Construction Sector</i>	44
Mutluhan AKIN, Ali ÖZVAN, İsmail DİNÇER, Vural OYAN ve Mücip TAPAN Ahlat Taşı'nın Atmosferik Etkiler Altındaki Duyarlılığı <i>Durability of Ahlat Stone Against Atmospheric Effects</i>	58
Ercan IŞIK, Mehmet Cihan AYDIN, Muhammed Hamidullah ÖZLÜK, Ercan DEMİR ve Veda Seven BİÇEN Aşırı Kar Yüklerine Maruz Çatılarda Meydana Gelen Hasarların Analizi ve Çözüm Önerileri..... <i>Analysis of Roof Damages in Region Subjected to Heavy Snowfalls and Suggestions</i>	68
Mehmet Sait ŞAHİNALP, Necmettin ELMATAŞ ve Veysi GÜNAL Van Gölü Havzası'ndaki Şehirlerin Morfolojik Sınıflandırması..... <i>Morphological Classification of the Settlements in the Lake Van Basin</i>	74
M.Salih MERCAN Cumhuriyet Döneminde Bitlis'i İktisadi Yönden Kalkındırma Çabaları ve Halkın Talepleri..... <i>Economic Aspects of the Republic of Period from Bitlis Development Efforts and the People Demand</i>	94

Ali ARSLAN, Sadettin BAŞTÜRK ve Gülten ARSLAN	
Çok Partili Dönem Türk Siyasi Tarihinde Bitlis Milletvekilleri	112
<i>Bitlis Mp's in Turkish Multi Party Period</i>	
Erhan DUMAN	
Bitlis'te Büyükbaş Hayvancılığın Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri: Bir Swot Analizi Denemesi	124
<i>The Structure, Problems and Solutions of Cattle Farming in Bitlis: A Swot Analysis of Trial</i>	
Sultan SÖKMEN	
Mutki Yöresi Hasır Dokumalarından Örnekler	134
<i>Samples of Mutki Area Wicker Wovens</i>	
Şehabettin ÖZTÜRK	
Van Gölü Havzası'ndaki Mimari Yapılarda Kullanılan Aks-i Seda Küpleri	142
<i>The Echo Earthenwares Used in Architectural Structures in Van Lake Basin</i>	
Özdemir ADIZEL, İlhami KIZIROĞLU, Oktay BELLİ ve Vedat Evren BELLİ	
Tarihi Akdamar Kilisesi Dış Kabartmalarında Nesli Tükenme Tehlikesi Altında Olan Hayvanların Resimleri	168
<i>The Reliefs Depicting Endangered Animals on the External Walls of the Old Church of the Holy Cross on Akdamar Island</i>	
Şahabettin ÖZTÜRK ve Vedat Evren BELLİ	
Hüsrev Paşa Külliyesi Çifte Hamam Kazı Çalışmaları	180
<i>Hüsrev Pasha Complex Double Bath Excavation Work</i>	
Yüksel BİNGÖL	
İshak Paşa Sarayı Medresesi'nin Mimari Tasarımı.....	202
<i>Architectural Design of the Madrassa of İshak Pasha Palace</i>	
Veli BAHSHALİYEV ve Abbas SEYİDOV	
Şortepe Buluntularının Kura-Aras Kültürünün Öğrenilmesinde Önemi	214
<i>The Importance of Shortepe Finds for the Study of The Kura-Araxes Culture</i>	
Veli BAHSHALİYEV ve Svetlana AĞASOYLU	
Nahçıvanın Son Neolitik ve Kalkolitik Yerleşmelerinin Kafkasya ve Yakın Doğu Yerleşmeleri Arasındaki Yeri	220
<i>Late Neolithic and Chalcolithic Sites of Nakhchivan in the Context of Sites of the Caucasus and the Middle East</i>	

Zülfiye KOÇAK ve Hasan TAŞKIRAN	
Ahlat ve Adilcevaz Kazalarında İlk Nüfus Sayımı (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836).....	228
<i>The First Census of Ahlat and Adilcevaz Townships (30 Rebiyülevvel 1252/15 July 1836)</i>	
Abduülaziz KARDAŞ ve Efkân AFŞAR	
Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi Faaliyetleri (Bitlis-Van Kısımları).....	240
<i>First General Inspectorates Region Operations (Bitlis-Van Regions)</i>	
Akif RENÇBER	
Moğol İstilasından Önce Asayişin Sağlanması ve Ahlat'ın Stratejik Önemi.....	248
<i>Before Mongol Invasion Ensuring Public Order and the Strategic Importance of Ahlat</i>	
Filiz BAŞBAYDAR BELLİ ve Vedat Evren BELLİ	
Ahlat Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümünün Bölgenin Yöresel El Sanatlarının Gelişimine Katkısı	254
<i>Contribution of Ahlat Vocational School Handicraft Arts Department to the Development of Local Handicraft Arts of the Area</i>	
Çiğdem KIRANŞAN	
Ahlat'ı Ziyaret Eden Osmanlı Padişahları.....	264
<i>The Ottoman Sultans who Visited the Ahlat</i>	
Ahmet DEMİR	
Eyyubi Prenslere Takıyüddin Ömer'in Ahlat Seferi	270
<i>Ahlat Wartime of Eyyubi Prince Takıyüddin Ömer</i>	
Erol KELEŞ	
Van Gölü Havzası'nda Çepniler.....	278
<i>Cepnies in the Lake Van Basin</i>	
İsa YÜCEER	
Maddi ve Manevi Değerler.....	286
<i>Earthly and Spiritual Values</i>	
Esra KÜRÜM	
19. Yüzyıl Halk Şairi Ahlatlı Dervişoğlu Kavalcı Recep'in Şiirlerinde Şekil ve Muhteva Özellikleri ile Halk İrfanı ve Yaşayışının Yansımalarına Bir Bakış.....	296
<i>A Glance at the Characteristics of Form and Content in the Poems of 19th Century Folk Poet Dervişoğlu Kavalcı Recep from Ahlat and the Reflections of Folk Wisdom and its Way of Living</i>	

Mahmut BİRİFKANİ	
Sainüddin Ali Türke İsfihani	304
Mahmut BİRİFKANİ	
<i>Sainüddin Ali Türke İsfihani</i>	308
Sait KÜÇÜK	
Ozanlık Geleneği'nin Kurucusu Dede Korkut'un Ozanlığı ve Ozanlar Üzerindeki Tesiri	312
<i>The Founder of the Minstrelsy Tradition of Minstrelsy Dede Korkut and Influence on Poets</i>	
Yahya AZEROĞLU	
Ahlat Destanı	322
<i>Ahlat Epic</i>	
Yasin KILIÇ	
Kağızmanlı Serhatlı Lemin ve Şiirlerinin Tematik Açıdan İncelenmesi	328
<i>Minstrel Serhat Lemin from Kağızman and Thematicanalysis of His Poems</i>	
Canser KARDAŞ	
Aşıklık ve Dengbejlilik Geleneklerinde Mahlas Kullanımlarının Karşılaştırılması	336
<i>Comparison of Using Mahlas in Minstrelsy and Dengbej Tradition</i>	
Ebülfez EZİMLİ	
Karakoyunlu Hükümdarı Şair Cihanşah Hakiki'nin Gazellerinde İlahi Aşkın Kelamullah Hatları	340
<i>Kelamullah (Religious) Lines of Divine Love in the Ghazals (Kind of Eastern Poem) of the True Ruler of Karakoyunlu State Gihanshah Hakiki</i>	
İsmet ALPARSLAN ve Yasin DEĞİRMEN	
Bitlis ve Ahlat'tan Derlenip Derleme Sözlüğüne Alınan Sözler	352
<i>The Speeches of Public Dialect that Collected in Bitlis, Ahlat and Put into the Dictionary of Collection</i>	
İsmet ALPARSLAN	
Ercişli Şair ve Yazar Selahattin KOŞAR	356
<i>The Poet and the Auther from Erciş, Selahattin Koşar</i>	

Yasin İPEK	
Van Gölünün Kuzey Kıyılarındaki Geleneksel Halk Takvimi.....	360
<i>Northshore of Lake Van in the Traditional Folk Calendar</i>	
Cevdet BAYCAN	
Kardeşlik, Dostluk, Sevgi, Güzellik ve Aşk Üzerindeki Xani.....	362
Cevdet BAYCAN	
<i>Brotherhood, Friendship, Love, Beauty on Xani.....</i>	368
Mehmet Ali AVCI	
Doğu ve Güneydoğu İlleri ve Çevre İlçelerinde Dövme Geleneğinde Kullanılan Motifler ile Geleneksel Türk El Sanatlarında Kullanılan Motifler Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar	370
<i>Differences and Similarities between Motifs Used in Tattoo Tradition in the Province of Eastern and Southeastern Turkey and Nearby Cities and Motifs Used in Traditional Turkish Handicrafts</i>	
Mehmet KAHYAOĞLU ve Hasan KÖŞKER	
Süphan Dağını Ziyaret Eden Yerli Turistlerin Satın Alma Karar Sürecinin Değerlendirilmesi.....	378
<i>Evaluating Purchase Decision Process of Domestic Tourist who Visit Suphan Mountain</i>	
Galip AKIN	
Geleneksel Mutfak Kültürünün Gelişimi, Etkileri ve Beslenmede Küreselleşmeye Gidiş	388
<i>The Development and Effects of Traditional Culinaryculture and Globalization Innutrition</i>	
Sedat CERECİ	
Doğal Bir Film Platosu Olarak Ahlat'ın Sinema Potansiyeli	396
<i>Cinematographic Potential of Ahlat as A Natural Film Plateau</i>	
Hayriye Esra AKYÜZ ve İbrahim GÜNEY	
Mobbing'in Akademik Personeller Üzerinde Etkisi	400
<i>The Effect of Mobbing on Academic Staff</i>	

TARİHİ AKDAMAR KİLİSESİ DIŞ KABARTMALARINDA NESLİ TÜKENME TEHLİKESİ ALTINDA OLAN HAYVANLARIN RESİMLERİ

Özdemir Adızel⁽¹⁾ İlhami Kızıroğlu⁽²⁾ Oktay Belli⁽³⁾ ve Vedat Evren Belli⁽⁴⁾

⁽¹⁾ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Van

⁽²⁾ Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Ankara

⁽³⁾ Oktay BELLİ, Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, İstanbul

⁽⁴⁾ Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, Ahlat, Bitlis

ÖZET

Van Bölgesi'ndeki memeli hayvan faunası, iklimsel özellik ve elverişli bitki topluluğundan dolayı, Anadolu'nun diğer coğrafi bölgelerine kıyasla çok daha eski ve zengindir.

Akdamar Kilisesi kabartmalarında görülen Sığır, Kızıl Geyik, Ceylan, Yaban Keçisi ve Yaban Koyunu'nun ilk resimlerine, günümüzden 6-7 bin yıl öncesine ait Van-Yedisalkım Köyü boyalı mağara resimleri ile Hakkari Bölgesi kayaüstü resimlerinde rastlanılmaktadır. Ayrıca Panter ve Vaşak gibi hayvan türlerinin ilk örneklerine, günümüzden 3 bin yıl öncesine tarihlenen "Hakkari Stelleri" üzerindeki avcılık sahnelerinde rastlamaktayız.

Akdamar Kilisesi kabartmalarında görülen aslan figürü, M.Ö. 9.-7. yüzyıllar arasında Van Bölgesi'nde güçlü bir devlet kuran Urartu Krallığı'nın resim sanatında oldukça fazla betimlenmiştir.

Bu güne kadar rölyefleri, bir biyolog tarafından incelenmemiş olan tarihi Akdamar Kilisesi yaklaşık 1100 yıllık bir geçmişe sahiptir. Kilise, kıydan 4 km uzaktaki ada üzerinde inşa edilmiştir. Çeşitli dönemlerde onarımlar geçirmiştir. Son olarak, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2005-2007 tarihleri arasında aslına uygun bir şekilde restore edilerek yeniden ziyarete açılmıştır. Bu tarihi eser, günümüzde kültür ve tabiat varlığı statüsünde müze olarak korunmaktadır.

Akdamar Kilisesi ününü daha çok eşsiz dış kabartmalarına borçludur. Kilisenin bu özelliğini vurgulayan çok sayıda yayın mevcuttur. Kabartmalar dört rölyef kuşağı şeklinde kiliseyi çepeçevre kuşatmaktadır. Bu kuşaklara ek olarak arada düzensiz figürler de bulunmaktadır. Rölyefler tarihi, dini, kültürel ve sosyal konuları içeren kompozisyonlarla birlikte, çok sayıda bitki ve hayvan figürleri de içermektedir.

Kaynaklarda kilise üzerinde yer alan rölyeflerin güneşin gelme açısına göre belirgin hale geldiği ya da geri plana çekildiği anlatılmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak rölyeflerin detay fotoğrafları çekildi.

Yapı üzerinde insan, kuş, memeli hayvan, asma figürleri ve bağ bozumu şenlikleri en fazla dikkat çekenlerdir. Kilise üzerinde aynı hayvan türüne ait çok sayıda görüntüye rastlamak mümkündür. Bu çalışmada yörede nesli tükenmiş veya tükenme tehlikesi altında olan 13 memeli hayvan ve

12 kuş türü üzerinde yoğunlaşıldı. Elbette tür sayısı bunlarla sınırlı değildir. Ancak bunu yapmaktaki en önemli neden, bahsi geçen türlerin korunmasına dikkat çekmektir.

Bulgulardan elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda yörenin fauna geçmişine (hayvan varlığı) bir pencere açılmaya çalışıldı. Bunun yanında, Biyolog olmayan diğer araştırmacıların rölyeflerdeki hayvanlar hakkında çalışırken hatalı isimlendirme yapmalarını önlemeye yönelik bir yayın oluşturulmaya çalışıldı. Böylece farklı disiplinler arasında bilgi bütünlüğü sağlanarak daha derinlemesine bilgilerin ortaya çıkmasına zemin sağlanacağı umulmaktadır.

Verilerde çok sayıda nesli tehlike altında olan memeli hayvan türü görüntüsü bulunmaktadır. Bunlardan aslan, kaplan, panter gibi yırtıcılar yöreden tamamen silinmiş durumdadırlar. Kilisenin doğu cephesinde neslinin tamamen tükendiği düşünülen Anadolu Panterine ait bir birey 2013 Kasım ayında Diyarbakır ili sınırları içinde vurularak öldürüldü. Bozayı, vaşak ve domuz havzada çok nadir görülmektedir. Geyik türleri ve yaban koyunu yöreden tamamen yok olmuş durumdadır. Yabani kızıl dağ keçisi ise yüksek dağ sınırlarında nadiren görülmektedir.

Kuşlardan ise en fazla dikkati çeken Toy Kuşu (Otis tarda) ile yırtıcı türleri olmuştur. Toy Kuşu günümüzde global tehlike altında olan bir türdür. Tür geçmişte yöre steplerinde yaygın üreyen bir tür iken, şimdi çok sınırlı alanlarda yaşam mücadelesi vermeye çalışmaktadır. Bölgede yaşayan yırtıcıların geneli günümüzde yok oluş tehlike sınırında yaşamaktadırlar. Kuğu, kaz ve yaban ördekleri yoğun av baskısı altındadırlar.

Rölyef görüntülerinde yer alan fakat günümüzde nesli tükenmiş veya tehdit altında bulunan hayvan türlerinin geçmişte Van Gölü Havzası'nda ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşadıkları bilinmektedir. Çalışmanın yaşam mücadelesi veren tehlikedeki canlı türlerinin korunmasında katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akdamar Adası, Akdamar Kilisesi, Van, Kuşlar, Nesli Tehlike Altındaki Hayvanlar

THE RELIEFS DEPICTING ENDANGERED ANIMALS ON THE EXTERNAL WALLS OF THE OLD CHURCH OF THE HOLY CROSS ON AKDAMAR ISLAND

ABSTRACT

The fauna of Van Province is much older and more substantial than in other Anatolian regions thanks to climatic conditions and a beneficial flora.

The fallow deer, red deer, gazelle, West Caucasian tur (mountain goat-antelope) and wild mouflon reliefs on the external walls of the Church of the Holy Cross on Akdamar Island correspond to the animals that first appear as cave paintings in Yedisalkım Village, Van, which dates 6-7 thousand years back, and also as rock engravings in Hakkâri. The first representations of animals such as panther and lynx can also be seen in the carved hunting scenes on the Hakkari Steles.

The lion relief on the church was a motif frequently used in the powerful Urartian Kingdom that reigned in Van 9th-7th century B.C.

The Church of the Holy Cross on Akdamar Island is approximately 1100 years old; the reliefs on its external walls have not so far been examined by a biologist. The church was built on an island 4 km from the shore. It has been renovated several times over the years. The most recent restoration took place 2005-2007 and was carried out by the Ministry of Culture and Tourism faithful to the original; the church has been re-opened to the public. The historic building has a status of cultural and natural property and it is currently preserved as a museum.

The Church of the Holy Cross mainly owes its fame to the unique reliefs that adorn the external walls. There are many publications focusing on these. The reliefs form four friezes that encircle the church. Besides the friezes there are also occasional figures. The compositions feature religious, cultural and social topics and they also contain a lot of flora and fauna.

Sources describe how the reliefs become more distinct or more receding depending on the angle of the sun. Detailed photos of the reliefs have been taken bearing this in mind.

The most eye-catching depictions on the building are those of birds, mammals, the figures with the vines and the vintage festivities. The same types of animals can

be discovered in several places on the church. This study centres on 13 species of mammals and 12 species of birds that are endangered in the region. These are of course not the only ones. However, the most important object is to call attention to them in order to preserve them.

As a result of the analysis of the collected data, an attempt has been made to open a window into the past of the fauna (the animal existence). Besides, in order to avoid mistaken identifications of the animals on the reliefs by researchers who are not biologists, an endeavour has been made to create a publication. It is the hope that information from different disciplines shared in this way would lead to deeper and more cohesive knowledge.

The data shows that there are images of many endangered species of mammals. Among these are predators such as lions, tigers and panthers that now are entirely extinct in the area. An Anatolian panther is depicted on the east side of the church; it was thought to be extinct but one such panther was shot dead in Diyarbakır in November 2013. Brown bear, lynx and wild boar are rare on the plateau. Deer or mouflons no longer exist in the region. The wild red mountain goat is seldom seen on the high mountain ridges.

The most distinctive of the birds are the great bustard (*Otis tarda*) and the birds of prey. The great bustard is an endangered species globally. In the past it was prevalent as a breeding bird on the steppes, but now it is struggling to survive in very narrow areas. Generally the area's birds of prey are endangered. Swans, geese and wild ducks are threatened by intense hunting.

The animals featured on the reliefs that now are extinct or endangered lived in the Lake Van Basin and in Eastern Anatolia in the past. It is the hope that the study will help preserve these animals.

Keywords: Akdamar Island, Church, Van, Birds, Endangered Animals

GİRİŞ

Akdamar Kilisesi, aynı isimle anılan Van Gölü içindeki ada üzerinde bulunmaktadır. Akdamar Adası, Van-Tatvan Karayolu'nun 50. kilometresindedir. Van Gölü'nün güney kıyısında ve karadan 4 km açıklıktadır (1,2,3,4).

Kilise, M.S. 915 – 921 Vaspurakan kralı I.Gagik denetiminde Keşiş - Mimar Manuel'e yaptırılmıştır. Kilisenin üzerinde yer alan rölyefler, kiliseyi yaptıran toplumun inancı, kùltürü, günlük yaşam bilgileri yanında, yörede yaşayan hayvan türleri hakkında da önemli ipuçları taşımaktadır (5,6,7).

Kilise yapılarından itibaren birkaç defa ekleme ve onarım geçirmiştir. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti Kùltür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2005-2007 tarihleri arasında aslına uygun bir şekilde restore edilerek yeniden ziyarete açılmıştır (8,9).

Akdamar Kilisesi'nden Evliya Çelebi'de seyahatnamesinde değinmiştir (10,11). Fakat yapı hakkındaki eserlerin geneli 1960'lı yıllardan sonra yazılmıştır. Bu eserlerde kilisenin tarihi, inşası, mimarisi, iç ve dış süslemeleri, geçirdiği ekleme ve onarımlar

tekrarlanmaktadır (12).

Kilise ile ilgili birçok kaynakta genel bilgiler yanında, yapının dışını süsleyen rölyeflerin zenginliği anlatılmaktadır. Rölyeflerin anlattıkları bilgilerin detayına inilmektedir. Akdamar Kilisesi'nin taşıdığı rölyeflerden dolayı sanat tarihi açısından eşsizliği vurgulanmaktadır (13).

Kilisenin dış duvarlarındaki heykel kadar çarpıcı olan rölyeflerin ayrıca ışık oyunları yaptığı anlatılmaktadır. Bol ışıkta iyice belirgin hale gelen kabartmaların puslu havada ya da gölgede adeta geriye çekilir gibi silikleştiği anlatılmaktadır. Bunun nedeni, etli kabartmaların yüzeylerinin yassı olması olarak açıklanmaktadır (14).

Yöre turizminde çok önemli bir pozisyonda olan bu tarihi eserin oldukça fazla ziyaretçisi bulunmaktadır. Ancak daha modern bir planlama ve işletme mantığına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Akdamar Kilisesi'nin dış kısmını süsleyen rölyeflere biyolojik bir bakışla bakarak yörede geçmişte yaşamış ve günümüzde de yaşamaya devam eden canlıların yaklaşık 1100 yıllık geçmişine bir göz atmaktır (Şekil 1).

Şekil 1. Akdamar Adası ve Tarihi Akdamar Kilisesinden Bir Görünüm

METOD

Akdamar Kilisesi'nin dışını süsleyen rölyeflerin incelenmesi hakkında yazılan birçok eserde, yapıyı çepeçevre dolaşan 4 rölyef kuşağının dikkate alındığı görüldü. Bu kuşaklar 1,2,3,4 ya da A,B,C,D olarak isimlendirilmişlerdir. Herhangi bir kabartmanın yerini belirtmek için de, kuşak adı ve yön kullanılmıştır. Bu araştırmada da aynı yöntem kullanıldı.

Kilise üzerindeki rölyeflerin detaylı olarak fotoğraflanması 2008 - 2009 Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleştirildi. Bu aylarda buharlaşmanın nispeten az olması fotoğraf kalitesini arttıracak düşünöldü. Sonraki süreçte çekilen yüzlerce detay fotoğraf canlı sınıflarına göre tasniflendirildi. Daha sonra biyolojik

değerlendirilmeye tabi tutuldu. Canlıların türünün belirlenmesi, geçmişte ve günümüzdeki durumu değerlendirmedeki önemli kriterler olarak göz önüne alındı. Ayrıca kilise hakkında yazılmış eserlerden de belirlenen türlerin hangi isimlerle anıldığı mümkün olduğunca araştırıldı. Son olarak kiliseden alınan rölyef görüntüleri ile bunlara en fazla benzeyen güncel görüntüler yan yana bırakılarak inceleme tamamlandı. Hayvan türlerini belirleme aşamasında rölyeflerdeki tahribat ve gerçek doğal ortamlarında akraba türlerin birbirlerine benzerliği en önemli engeller oldu. Kuş türlerinin sistematik tespitinde Kizirođlu 2009 ve Memeli türlerinin tespitinde ise Demirsoy 2003 temel başvuru kaynakları olarak kullanıldı.

BULGULAR

İnanç, kültür ve günlük yaşam ile ilgili rölyefler dışında kalan, Akdamar Kilisesi rölyeflerini zoolojik açıdan iki ana grupta toplamak mümkündür. Kilise üzerindeki kabartmaların çoğu memeli sınıfındaki hayvanlara aittir. Diğer en çok dikkat çeken canlı sınıfı kuşlardır. Yapı üzerinde iki yerde sürüngen sınıfına ait görüntü mevcuttur. Ancak bu görüntüler bağımsız olmayıp, bir olayın anlatıldığı kompozisyonlar içinde yer almaktadır. Dolayısı ile yörede yaşayan türlerden ziyade kompozisyonun bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Gölde yaşayan endemik balık türü olan inci kefaline ait iki kabartma da yapı üzerinde izlenmiştir.

İncelemeler sonucunda 17 kuş türü ve çok sayıda memeli canlı türüne ait görüntüler tespit edilmiştir. Kuşlardan 12 tür nesli tehlike altında olan türler olduğu için bu çalışmanın sınırları içine alınmışlardır. Memeli sınıfı üzerindeki çalışmalar henüz neticelendirilememiştir. Tür analizleri devam etmektedir. Fakat bu incelemenin alanı içinde 13 memeli türüne yer verilmiştir.

Yapı üzerinde aynı hayvan türüne ait çok sayıda görüntü mevcuttur. Bu çalışmada geçmişte ve günümüzde yörede yaşamış, ancak şimdi tükenmiş veya tehlike altında olan türler üzerinde durulmuştur. Her bir tür tek tek ele alınarak incelenmiştir.

A. MEMELİLER HAYVANLAR

Şekil 2a. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Aslan Görüntüsü

1. Aslan (*Panthera leo*)

Yelelerinin belirginliği ve genel vücut yapısı kesin olarak bir aslan görüntüsüdür. Aslan görüntülerinin tamamı erkek aslanlara aittir. Kilise üzerinde en fazla görüntüsü tekrarlanan memeli hayvandır. Kilise üzerinde bulunan aslan görüntülerinin bir kısmı gücü temsil etmek üzere verilmişse olsa da, bazıları da yörede yaşadığı için verilmiştir.

Şekil 2b. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Aslan Görüntüsü

M.Ö. 9.-7. yüzyıllar arasında, başta Van Gölü Havzası olmak üzere, Kafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinde çok güçlü bir devlet kuran Urartu Krallığı'nın resim sanatında, en çok betimlenen hayvanlardan biri de, aslandır. Aslan gücü temsil etmesinin yanı sıra, Urartu tanrılarının kutsal hayvanı olarak da betimlenmiştir (19). Özellikle tunçtan yapılan Urartu kemerleri üzerindeki av sahnelerinde, sevilerek betimlenen hayvanların başında aslan gelmektedir (17).

Ülkemizde soyu 13. yüzyılın başlarında tükenmiştir. Geçmişte aslan, yörede İran Aslanı (*Panthera leo persica*) alt türü ile temsil edilmiştir. Dolayısı ile görüntülerin bu canlıya ait olma olasılığı yüksektir (Şekil 3).

Şekil 3. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Kaplan Görüntüsü

2. Kaplan (Panthera tigris)

Genel görüntü aslana benzese de yelenin aslana göre daha az belirgin olması, vücut üzerindeki çizgilenmeler, kulak ve kuyruğun duruşu daha çok yörede geçmişte yaşadığı bilinen kaplanı düşündürmektedir. Bu tür geçmişte yörede Hazar Kaplanı (*Panthera tigris virgata*) olarak temsil edilmiştir. Muhtemelen görüntülerde bu canlıya aittir. 1970'li yıllarda bu türe ait bir bireyin vurulduğu bilinmektedir. Ancak diğer birçok yırtıcı memeli türü gibi kaplan da günümüzde yörede ve Anadolu'da tükenmiş durumdadır (Şekil 4).

Şekil 4. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Bir Panter Rölyefi Görüntüsü

3. Panter (Panthera pardus)

Genel vücut hatları ve kuyruk uzunluğu bir pantere çok uyumludur. Özellikle kürkündeki benekler daha çok pantere yönelmektedir. Yapının inşa edildiği dönemde, bölgede Anadolu parsı (*Panthera pardus tulliana*) ve İran Parsı (*Panthera pardus saxicolor*) alttürlerinin yaşadığı bilinmektedir. Dolayısı ile görüntünün bu iki canlıya ait olma olasılığı yüksektir.

Hakkari'de ortaya çıkarılan ve M.Ö. I. binyılının başlarına tarihlenen "Hakkari Stelleri" üzerinde kabartma tekniği ile işlenen resim sahnesinde, avcının bir panteri kuyruğundan yakalama sahnesi betimlenmiştir (18).

1647 yılında Van ve Hakkari'ye gelerek yöreyi dolaşan ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi, Hakkari Dağlarında panter (kaplan) ve diğer av hayvanlarının bulunduğunu, panterlerin at kadar büyük olduğunu ve halkın avlayarak kürklerini giydiğini yazmaktadır (18).

1974 yılında vurulan son bireyden sonra görülmedi. Kaynaklarda, Anadolu Leoparı ismi de bu canlı için kullanılmaktadır. Tamamen tükendiği düşünülen bu türün bir bireyi Kasım 2013'te Diyarbakır'ın Çınar ilçesi dolaylarında vurularak öldürüldü. Bu durum yaklaşık üç bin yıl önce Van Gölü Havzası'nda da yaşamış olan türün tamamen tükenmediği umudunu doğurmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Vaşak Görüntüsü

4. Vaşak (Felis lynx)

Genel vücut hatları, benekli kürkü, ayak pençesi, kısa kuyruğu kuşkusuz bir vaşaktır. Havzayı çevreleyen yüksek dağlarda halen yaşamaktadır. Bütün yasaklamalara rağmen yörede kürkü için avlanması engellenememektedir. Soyu yok olma sınırında bir canlıdır (Şekil 6).

1647 yılında Hakkari'ye gelen Evliya Çelebi, Hakkari Dağlarında diğer av hayvanlarının yanı sıra, vaşak'ın da bulunduğunu, halkın panter, gibi av hayvanlarını avlayarak, kürklerini giydiğini yazmaktadır (18).

Şekil 6. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Bozayı Görüntüsü

5. Bozayı (Ursus arctos)

Rölyefteki görüntü tipik olarak bir ayıdır. Geçmişten günümüze havzada yaşayan tek ayı türü Bozayı (*Ursus arctos*)'dür. Günümüzde havzanın etrafını çevreleyen dağların yüksek kesimlerinde yaşam mücadelesi vermektedir. Yörede çeşitli mekanlarda çok miktarda bu hayvana ait post süs amaçlı sergilenmektedir. Bu tür Van Gölü Havzası'nda yok denecek kadar azalmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Yabani domuz Görüntüsü

6. Yabani domuz (Sus scrofa)

Günümüzde yörede nadiren de olsa Yabani domuz rastlamak mümkündür. Ancak geçmişte sayılarının çok daha fazla olduğuna kuşku yoktur. Fakat diğer birçok hayvan türü gibi, bunların da yaşam ortamları tahrip olduğu için sayıları zamanla azalmıştır. Geçmişte ve günümüzde yörede Sus scrofa scrofa ve Sus scrofa libycus isimli iki alttürün yaşadığı bilinmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Yabankeçisi

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki en eski yabani domuz resimleri, Kars'ın 5 km. güneybatısında yer alan Azat kayaüstü resimlerinde görülmektedir. Buradaki kayaüstü resimleri, günümüzden yaklaşık olarak 5 bin yıl öncesine aittir (20).

7. Yabankeçisi = Kızıl dağkeçisi (Capra aegagrus)

Boynuz yapısı ve genel vücut görüntüsü tipik bir olgun Kızıl dağ Keçisidir. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, bu yörede de M.Ö. 5. binyılından beri yaşadığı bilinmektedir.

Örneğin Van'ın 76 km. güneydoğusunda Yedisalkım (Put) Köyü kanyonundaki "Kızların Mağarası"nda, mağaranın yan duvarına kırmızı aşı boyası ile yaban

keçisi resmi yapılmıştır. Günümüzden yaklaşık yedi bin yıl öncesine ait tanrıça ve çeşitli hayvan resimleri, Anadolu'nun en önemli boyalı mağara resimlerini oluşturmaktadır (17).

Aşırı avlanması ve yaşama ortamlarının tahribi nedenlerinden dolayı sayıları yörede çok azalmıştır. İnsanların fazla ulaşamadığı yüksek dağ kesimlerinde nadiren rastlanmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Yaban koyunu Görüntüleri

8. Yaban koyunu (Ovis orientalis)

Görüntülerdeki boynuz ve kuyruk yapısı tipik bir Yaban koyunudur. Dişilerinde boynuz yok veya kısadır. Geçmişte yörede Ovis orientalis anatolica ve Ovis ammon gmelini alttürlerinin yaşadığı kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak günümüzde yörede çok nadiren rastlanılmaktadırlar (Şekil 10).

Van Bölgesi'ndeki en eski yabani koyun resmi, Van'ın 68 km. güneydoğusunda yer alan "Gevri Bihiri Mağarası"nda bulunmaktadır. Mağara duvarına kırmızı aşı boyası ile yapılan ve günümüzden yaklaşık olarak 5 bin yıl öncesine ait olan yabani koyun resmi, şimdilik Van Bölgesi'nde tek örnektir (17).

Şekil 10. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Sığın Görüntüsü

9. Sığın (Cervus dama mesopotamica)

-Tipik boynuz yapısı geyikler arasında en çok Alageyik (Cervus dama) türüne benzemektedir. Geçmişte bu türün bir alttürü olan Cervus dama mesopotamica'nın bölgede yaşadığına dair bilgiler mevcuttur. Örneğin Prehistorik Çağ'a tarihlenen Hakkari Bölgesi'ndeki Tirşin-Gevaruk yaylalarındaki kayaüstü resimlerinde, kazıma-çizgi tekniği ile yapılmış sığın resmi bulunmaktadır (17). Günümüzde Anadolu'da sadece Hakkari ve civarında bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Kızıl Geyik Görüntüsü

10. Kızıl Geyik (Cervus elaphus)

Görüntüdeki hayvanın boynuz yapısından kolayca bir geyik olduğu anlaşılmaktadır. Geçmişte yörede ve Anadolu'da türü temsilen Cervus elaphus maral alttürünün yaşadığı kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin Hakkari Bölgesi'ndeki Tirşin ve Gevaruk yaylalarında kayaüstü resimlerinde, kazıma-çizgi tekniği ile yapılmış Kızıl Geyik resimleri bulunmaktadır (17).

Süphan Dağı zirvesinde bulunan buzul tabakaları

içinde yakın zamanda bu türün ergin bireyine ait komple bir boynuz bulunmuştur. Ayrıca yöre türkülerinde, manilerinde çok sayıda maral kelimesi geçmektedir. Fakat günümüzde yörede bu tür tamamen silinmiş görünmektedir (Şekil 12).

Şekil 12. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Ceylan Görüntüsü

11. Ceylan (Gazella gazella)

Kabartmadaki hayvanın narin vücut yapısı, boynuz ve kuyruk duruşu tipik ceylan görüntüsüne çok uymaktadır. Günümüzde Hatay' da Gazella gazella ve Urfa Ceylanpınar'da Gazella subgutturosa türleri koruma altında yaşam mücadelesi vermektedir. Geçmişte bu türlerin Van Gölü Havzası'nda da yaşadığına dair güçlü kanıtlar yöre kültüründe yer almaktadır. Av baskısı ve habitat kaybı nedenlerinden dolayı tür bütün bölgeden tamamen silinmiş durumdadır (Şekil 13).

Örneğin Prehistorik Çağ'a ait Hakkari Bölgesi'ndeki Tirşin-Gevaruk yaylalarında bulunan yüzlerce kayaüstü resimlerinde, kazıma-çizgi tekniği ile yapılmış ceylan resmi bulunmaktadır (17). Ceylan resminin bulunduğu kaya panosu, günümüzde Van Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şekil 13. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Tilki Görüntüsü

12. Tilki = Kızıl tilki (*Vulpes vulpes*)

Rölyefteki hayvan genel vücut yapısı ve belirgin olarak dikkat çeken kuyruğu ile bir tilkidir. Havzada yaşadığı bilinen tek tilki türü Tilki (Kızıltilki) (*Vulpes vulpes*)'dir. Bölgedeki en eski Kızıltilki iskeletleri, Van-Yoncatepe Sarayı'nın mezarlarında ortaya çıkarılmıştır. M.Ö.7. yüzyıla tarihlenen Van Yoncatepe Sarayı, Van'ın 12km. güneydoğusunda yer almaktadır (17). Günümüzde yörede kürkü için avlanan memelilerdendir. Habitat dejenerasyonu sebebiyle sık sık yerleşim alanlarına inmek zorunda kalmış olan türün nesli her an tehlike altına girebilir (Şekil 14).

Şekil 14: Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Tavşan Görüntüsü

13. Tavşan (*Lepus europaeus*)

Rölyef görüntüsü kuşku götürmez halde bir tavşandır. Yörede, Tavşan (*Lepus europaeus*) ve Ada Tavşanı (*Oryctolagus cuniculus*) türleri yaşamaktadır. Ancak bölgede her iki türde sadece tavşan ismi ile anılmaktadır. Yoğun av baskısı ve habitat kaybı sorunları türü hızla tehlike sınırına doğru itmektedir (Şekil 15).

B.KUŞLAR

Şekil 15a. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Toy Kuşu Görüntüsü

Şekil 15b. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Toy Kuşu Görüntüsü

1. Toy Kuşu (*Otis tarda*)

Rölyefteki görüntü kuşku götürmez şekilde Toy Kuşu (*Otis tarda*) ile örtüşmektedir. Bu türün özellikle kur dansında kuyruk ve kanat duruşu oldukça belirgindir. Genel vücut yapısı yanında boyun, gaga ve bacak yapısı da oldukça uyumludur. Yörede Bet ismi ile bilinmektedir.

Toy Kuşu geçmişte yörede oldukça yaygın üreyen bir tür iken, günümüzde küçük gruplar şeklinde hayata kalma mücadelesi vermektedir. Bu kuş global ölçekte tehdit altında olan bir türdür (Şekil 16).

Şekil 16. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Ötücü Kuğu Görüntüsü

2.Ötücü Kuğu (*Cygnus cygnus*)

Kabartmadaki kuşun özellikle boyun duruşu tipik kuğu veya kaz duruşudur. Ayrıca genel vücut görüntüsü de bu görüşü tamamlamaktadır. Rölyefteki detay tahribatından dolayı tür düzeyinde net bir karara varmak mümkün zordur. Ancak boyun uzunluğu kazdan çok kuğu imajı vermektedir. Ötücü Kuğunun kışı geçirmek üzere, daha kuzeyden her yıl düzenli olarak gelmektedir. Yörede beyaz kaz olarak isimlendirilmektedir. Yoğun av baskısı altında olan bir türdür (Şekil 17).

Şekil 17. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Suna Görüntüsü

Suna (Tadorna tadorna)

Bu kabartmada görülen kuş türünün genel görüntüsü Suna'ya (*Tadorna tadorna*) benzemektedir. Göğüste bulunan kuşak erkek bireylerde çok belirgin olup, dişilerde daha az dikkat çeker. Rölyef görüntüsünde erkek bireyin dişiye yaptığı kur davranışı yer almaktadır. Bu tür geçmişte olduğu gibi günümüzde de yörede yaşamaya devam etmektedir. Ancak yoğun av baskısı altındadır (Şekil 18).

Şekil 18. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Kınalı Keklik Görüntüsü

4. Kınalı Kekliçe (Alectoris chukar)

Bu kabartmalardaki kuşun gaga, boyun ve gövde duruşu kuşlar arasında en fazla Kınalı Kekliçe (*Alectoris chukar*) benzemektedir. Yörede sürüler halinde kınalı keklik yaşadığı günümüzde de bilinmektedir. Ancak yoğun av baskısı altındadır (Şekil 19).

Şekil 19. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Bildırcın Görüntüleri

5. Bildırcın (Coturnix coturnix)

Bu rölyeflerde yer alan tür, genel olarak Bildırcın (*Coturnix coturnix*) ile uyumludur. Özellikle görüntüdeki kuyruk tüylerinin kısalığı Bildırcın için çok spesifiktir. Yörede yaz aylarında üreyen ve yoğun avlanan bir kuş türüdür (Şekil 20).

Şekil 20. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Kartal Görüntüleri

6. Kaya Kartalıdır (Aquila chrysaetos)

Kabartmalardaki güçlü ve iri vücut yapılı yırtıcı görüntüleri daha çok kartal görüntülerine uymaktadır. Ancak hangi tür kartal olduğuna karar vermek güçtür. Zaten doğada da yırtıcı türlerini ayırt etmek güçtür. Fakat yörede en sık rastlanılan kartal türü Kaya Kartalıdır (*Aquila chrysaetos*). Görüntülerde çiftleşme (kopulasyon davranışı) ve avlanma kartal duruşu vurgulanmıştır. Diğer bütün yırtıcı kuş türleri gibi tehlike sınırında bulunmaktadır (Şekil 21).

Şekil 21. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Şahin Görüntüsü

7. Şahin (Buteo buteo)

Bu kabartmada Kartala göre daha narin yapılı olan Şahin görüntüsü yer almaktadır. Yörede en fazla Şahin (Buteo buteo) ve daha az sıklıkta Kızıl Şahin (Buteo rufinus) yaşamaktadır. Doğada bu iki türü ayırt etmek oldukça zordur. Bu nedenle tür ismi daha ziyade yoğunluğa dayanılarak seçim yapıldı. Şahinler tehlike altındaki yırtıcılardır (Şekil 22).

Şekil 22. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Atmaca Görüntüsü

8. Atmaca (Accipiter nisus)

Bu görüntüdeki kuş, ince uzun ve narin görüntüsü ile Atmacaya benzemektedir. Kuyruk tüylerinin uzunluğu önemli bir ipucudur. Yörede Atmacagillerden en fazla Atmaca (Accipiter nisus) ve Çakır kuşu (Accipiter gentilis) gözlenmektedir. Bu kuşlar habitat bozulması nedeniyle tehlike sınırında olan türlerdir (Şekil 23).

Şekil 23: Akdamar Adası ve Tarihi Akdamar Kilisesinden Bir Görünüm

9. Küçük Kerkeneze (Falco naumanni)

Bu kabartmadaki kuşun genel görüntüsü yırtıcılar arasından en fazla Doğanları andırmaktadır. Kafadaki leke en fazla Küçük Kerkeneze (Falco naumanni) benzemektedir. Küçük Kerkenezele birlikte birçok doğan türünün havzada yaşadığı bilinmektedir. Küçük Kerkenez global ölçekte nesli tehlikede olan ve Akdamar Adası'nda üreyen bir türdür. Ancak gaga yapısı yöreye dışarıdan getirilen bir papağan türü olabileceği kuşkusu da uyandırmaktadır. (Şekil 24).

Şekil 24. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Karga Görünümü

10. Kızılgagalı Dağ Kargası (Pyrrhocorax pyrrhocorax)

Görüntülerdeki kuşlar gaga yapısı, kanat, kuyruk duruşu ve genel vücut hatları ile en fazla Kargalara benzemektedirler. Özellikle ilk görüntüdeki telaşlı, aceleci ve panik bakış Kızılgagalı Dağ Kargasının (Pyrrhocorax pyrrhocorax) tipik davranışıdır. Bu tür Akdamar Adası'nda kuluçkaya yatmaktadır. Küçük görüntüdeki kuş kilisenin penceresinden çekilmiş bir görüntüdür. Doğada bu türe kolay kolay rastlanmaz (Şekil 25).

Şekil 25. Akdamar Kilisesi Rölyeflerinde Tavus Kuşu Görüntüsü

11. Tavus Kuşu (Pavo cristatus)

Rölyefde yer alan görüntü tipik bir Tavus Kuşuna aittir. Kuyruk tüylerinin gürlüğü ve üzerindeki desenler ile başın üzerindeki tüy çıkıntısı rölyeflerde de belirgindir. Afrika kökenli olan bu kuşun dünyada bilinen üç türü vardır. Özellikle mavi renkli türün evcil bireyleri geçmişte yörede insan eliyle yaşatılmıştır. Kur döneminde erkek birey tüylerini kabartarak dişilerin dikkatini çeker (Şekil 26).

12. Beç Tavuğu (Numida meleagris)

Görüntüdeki kuşun kuyruğunun duruşu, kafasının üzerindeki detaylar ve vücudun genel noktalı yapısı tipik bir Beç Tavuğudur. Bu kuş Afrika kökenli olup, insan eliyle Anadolu'ya getirilmiştir. Evcilleştirilerek kümeslerde beslenmiştir (Şekil 26).

Şekil 26. Akdamar Kilisesi Kabartmalarında Beç Tavuğu Görüntüsü

SONUÇ

Çalışma sonucunda Akdamar Kilisesi dış rölyeflerinde hayvanlara ait çok sayıda görüntüler ortaya çıkarıldı. Kabartmalardaki hayvanlardan 13 memeli ve 12 kuş türü olmak üzere toplamda 25 canlı bu çalışmanın konusu sınırları içine alınarak incelendi. Bu incelemenin konusu olan türler geçmişte yörede yaşamış, ancak günümüzde tükenmiş ya da tükenme tehlikesi altında olan canlılardan oluşmaktadır.

Kilise üzerindeki görüntülerin hangi hayvan türlerine ait olabileceği konusunda yapılan incelemelerde, bazı görüntüler kuşku götürmez şekilde belirgin iken bazılarında da bütün olasılıklar göz önüne alınarak en olası tahminde bulunuldu.

Van Bölgesi'ndeki memeli hayvan faunasının, Prehistorik Çağ'dan başlamak üzere oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Sığın, Kızıl Geyik, Ceylan, Yaban Keçisi ve Yaban Koyunu resimlerine günümüzden 7-8 bin yıl öncesine ait Van-Yedisalkım Köyü Boyalı Mağara resimleri ile Hakkari Bölgesi kayaüstü resimlerinde rastlamaktayız.

Panter ve Vaşak gibi hayvan türlerinin ilk örneklerine, günümüzden 3 bin yıl öncesine tarihlenen Hakkari Stelleri üzerindeki avcılık sahnelerinde rastlamaktayız.

Aslan, M.Ö.9-7. yüzyıllar arasında Van Bölgesi'nde güçlü bir devlet kuran Urartu Krallığı'nın resim sanatında en çok betimlenen hayvanların başında gelmektedir.

Kabartmalarda, kurt ve çakal görülmemektedir. Ayrıca Van Kedisi'nin de kabartmalarda görülmemesi, çok ilginçtir. Van Bölgesi'nin endemik bir hayvanı olan Van Kedisi'nin, Yukarı Anzaf Urartu Kalesi'nde bulunan kafatası iskeletine göre, M.Ö.I. binyılından beri Van Gölü Havzası'nda yaşamış olduğunu bilmekteyiz (19).

İncelenen 13 memeli hayvan türünden Aslan, Kaplan, Panter, Sığın, Kızıl geyik, Ceylan ve Yaban koyunu geçmişte yörede yaşadıkları halde günümüzde tamamen silinmişlerdir. Vaşak, Domuz, Bozayı ve Yabankeçisi ise yörede soyu yüksek tehlike altında olan türlerdir. Tilki ve Tavşan ise tehlike sınırına çok yakın canlılar olarak tespit edildiler. Rölyeflerde tespit edilen 12 kuş türünden Toy Kuşu en fazla tehlike altında olan türdür. Genel olarak hayvanların av ve habitat kaybı sonucu zarar gördükleri bilinen bir gerçektir. Yöredeki hayvanlardan yırtıcıların çoğunlukla habitat kaybından, diğerlerinin ise başta av olmak üzere doğrudan türe yönelik antropojenik etkiler sonucu zarar gördükleri sonucuna varıldı.

Akdamar Kilisesi ile ilgili yayınlar incelendiğinde

rölyeflerdeki hayvan türlerinin isimlerinde hatalar olduğu görüldü. Aslında yapı üzerindeki görüntülerde detaylar olmasına rağmen bazı hataların yapıldığı tespit edildi. Özellikle kuş türlerinin isimlerinin zikredilmediği, geneli için sadece "kuş" ifadesi ile yer aldığı görüldü.

Bu araştırmanın biyolog olmayan farklı bilim dallarından uzmanların rölyeflerde yer alan canlılar ile ilgili çalışırken doğru isimler kullanması açısından da bilimsel katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Yörede yaşayan hayvanların 1100 yıllık geçmişine bir pencere açan bu çalışmanın, rehberlere, yörenin tanıtımına ve çevre korumaya katkı sağlayacağını umuyoruz.

KAYNAKLAR

- Güzeloğlu, S., Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış. İstanbul 1996.
- Karaca. Y., Akdamar Adası. Dünyada Van. Sy.17. Ankara 1999. s.1-13.
- Karaca, Y., Van ve Çevresindeki Manastır Kiliseleri (YYU. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Van 1996.
- Öney. G., Akdamar Kilisesi. Ankara 1990.
- Uluçam. A., Van Gölü Adalarındaki Manastır ve Kiliseler. Kültür ve Sanat Van Özel Sayısı. Aralık, 1996, Sy.32. s.32-34.
- Uluçam. A., Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van. T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri, 2001, Sy.90.
- Van Kütüğü. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Ankara 1992.
- Güzel, E., Van – Ahtamar Kilisesi Mimari Süslemesine İkonografik Bir Yaklaşım (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Mastır Tezi, Çanakkale 2003).
- Kılıç, S., Şahinbaş, İ., "Ahtamar" Sırtçantam Gezi Kültürü Dergisi 17, My. 2006, s. 36-49.
- Evlıya Çelebi. Seyahatname (Üçdal Neş). III-IV. İstanbul 1993. s. 1 190-1236.
- Bachmann. W., Kirchen und Mosehen In Armenien und Kurdistan. Leipzig 1913.
- Otto-Dorn. K., Akdamar Kilisesi Figür Kabartmalarında Türk Tesiri.
- Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi. Ankara 1967 s. 322-324.
- Vahramian. H. Nersessian. S. D., Aghtamar. Milano 1974.
- İbşiroğlu, M. Ş., Die Kirche von Ahtamar. Berlin und Mainz 1963.
- Kızıroğlu, İ. Türkiye Kuşları Cep Kitabı. Pocketbook for Birds of Türkiye. Ankara, Ankamat Matbaacılık, Turkish/English, 568 pp.2009.

- Demirsoy, A., Türkiye omurgalıları : Memeliler : Türkiye omurgalı faunasının sistematik ve biyolojik özelliklerinin araştırılması ve koruma önlemlerinin saptanması. Çevre ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü ; Meteksan. ISBN: 9789757746249. 2003.
- Belli, O., Tarih Boyunca Van, İstanbul 2007.
- Belli, O., "Hakkari'nin Kabartmalı Dikilitaşları ve Doğu Anadolu'da İnsan Biçimli ve Kabartmalı Mezar Taşı Yapma Geleneği", (ed.O.Belli-V.E. Belli), II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu, 24-25 Eylül 2013, Ahlat-Bitlis, Eren Üniversitesi Yayını, No:5, İstanbul 2014, 84-107.
- Belli, O., Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998.
- Belli, O., "Kars Bölgesinde Tarih Öncesi Dönemine Ait Kayaüstü Resimleri, (ed. F. Özdem), Kars, Beyaz Uykusuz Uzakta, Yapı Kredi Yayınları, Şehir Monografileri, İstanbul 2006, 165-190.
- www.vogelwerkgroepfruitstreek.be
- www.birdlife.info
- www.worldbirdner.com
- www.geograph.org.uk
- www.kaliteliresimler.com
- www.birdforum.net
- www.biologie.uni-hamburg.de
- www.av-doga.com
- www.birdphotography.co.uk
- www.tramem.org
- www.biltek.tubitak.gov.tr
- <http://wowturkey.com>
- <http://spirit-of-animals.ch>
- <http://tr.wikipedia.org>